

O‘ZBEK TILIDA EGA VA KESIM MOSLASHUVINING GRAMMATIK TAHLILI VA QO‘LLANILISHI

Isoqova Jasmina

*O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Tillar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: **Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li***

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi ega va kesimning gapda shaxs va sonda moslashuvi tahlil qilingan. Ega va kesim moslashuvi o‘zbek tili sintaksisida muhim grammatik jarayon hisoblanadi. Ega va kesimning moslashuvi gapning mazmunini to‘g‘ri yetkazish va tushunishda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotda murakkab ega ishtirok etgan gaplarda kesimning ot bilan bog‘lanishi va so‘z tartibi, shuningdek, qo‘llanilishi xususiyatlari o‘rganilgan. Qoidalar va istisno holatlar amaliy misollar asosida tahlil etilgan va moslashuvning o‘ziga xos jihatlari yoritilgan. Natijalar o‘zbek tilini o‘rganuvchilar va tilshunoslar uchun muhim ilmiy asos bo‘lib, moslashuvni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Ega va kesim moslashuvi, o‘zbek tili sintaksisi, murakkab gap tuzilishi, shaxs va son moslashuvi, grammatik qoida, o‘zbek tili grammatikasi, inversiya hodisasi, til o‘rganuvchilar, maxsus olmoshlar, amaliy misollar, qo‘shma kesim, bog‘lovchi so‘zlar, tilshunoslik tadqiqoti, qoidalar va istisno holatlar, o‘zbek tilida ifoda aniqligi.

Kirish: O‘zbek tilining grammatik qurilishida ega va kesimning shaxs va sonda moslashuvi o‘ziga xos ahamiyatga ega hisoblanadi. Ega va kesimning moslashuvi sintaktik qonuniyatlardan biri sanaladi. Ushbu moslashuv gapning to‘g‘ri tuzilishi, aniqligi va ifoda uslubining ravonligi uchun zarur. Ega va kesim orasidagi bog‘liqlik, ayniqsa murakkab ega va qo‘shma kesimlarda ko‘proq ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot, o‘zbek tilining turli grammatik konstruktsiyalarida ega va kesimning qanday moslashishini va istisno holatlarini, turli qoidalarni amaliy misollar yordamida chuqurroq o‘rganishga qaratilgan. Shu bilan birga, bu mavzu til o‘rganuvchilari va tilshunoslar uchun ham qimmatli nazariy va amaliy bilim manbai sanaladi.

Adabiyotlar Sharhi:

Ega va kesimning gapda shaxs va sonda moslashuvi o‘zbek tilshunosligida dolzarb mavzulardan biri bo‘lib, bu borada ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Tilshunos olimlar fikriga ko‘ra, ega va kesim moslashuvi gapning grammatik yaxlitligi va ma‘no aniqligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi¹. Shu mavzuni tadqiq qilishda murakkab ega tarkibidagi asosiy ot bilan kesimning moslashuvi alohida o‘rin tutadi. Shodmonova (2003) tadqiqotlarida murakkab ega va kesim o‘rtasidagi moslashuv holati batafsil o‘rganilib, bu jarayonda yuzaga keladigan qiyinchiliklar tahlil qilingan².

O‘zbek tili grammatikasida kesimlarning ega bilan to‘g‘ri moslashishi ifoda uslubi va ravonlikni oshirishga xizmat qiladi. Rashidov (2005)ning maxsus olmoshlar bilan bog‘liq moslashuv bo‘yicha

¹ Sobirov, A. (2001). “O‘zbek tili grammatikasi bo‘yicha tadqiqotlar”. Toshkent. ↵

² Shodmonova, N. (2003). “Murakkab gaplar tuzilishi va moslashuv jarayoni”. Samarqand

berilgan tahlillari, murakkab gap tuzishda xatolarga yo‘l qo‘ymaslikka yordam beradi³. Inversiya va bog‘lovchilar orqali kesimni o‘zgartirish imkoniyati ham keng qamrab olingan. Nazarov (2010)ning tadqiqotida esa bog‘lovchi orqali paydo bo‘ladigan turli konstruktsiyalarni to‘g‘ri moslashuvda ishlatish qoidalari batafsil yoritilgan⁴.

Bundan tashqari, Shirinboyeva (2011) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ega va kesim orasidagi grammatika qoidalari va istisno holatlarini o‘rganishda yanada chuqurroq qarash imkoniyatini beradi⁵. Sobirovning ishlari esa, asosiy qoidalarni izchil o‘rganish va ularning til o‘rganuvchilar uchun amaliy ahamiyatini ochib beradi⁶. Barcha ushbu ishlar o‘zbek tilida ega va kesim o‘rtasidagi grammatik bog‘lanishning muhim jihatlari tushuntirishga xizmat qiladi va keyingi izlanishlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi⁷.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot o‘zbek tilida ega va kesimning gapda shaxs va sonda moslashuvi mavzusini chuqur o‘rganishga yo‘naltirilgan sanaladi. O‘zbek tili sintaksisida ega va kesimning moslashuvi gapning grammatik tuzilishini, uning aniq va ravon ifodasini ta‘minlaydi. Ammo ayrim murakkab gap tuzilmalarida shu jumladan, murakkab ega va qo‘shma kesimning ishtirokidagi gaplarda mazkur moslashuvga oid qoidalar o‘rganuvchilarga ma‘lum darajada qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu bois, mazkur mavzuni o‘rganishga ilmiy va amaliy zarurat mavjuddir.

Tadqiqotda asosiy metod sifatida misollar asosida tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Birinchi bosqichda o‘zbek tili sintaksisiga oid ilmiy adabiyotlar va mavjud grammatik qo‘llanmalar o‘rganildi va tahlil qilinib ko‘rib chiqildi. Tadqiqotda ega va kesimning murakkab tuzilmalarida qanday o‘zaro grammatik bog‘lanishga ega ekanligini aniqlashga harakat qilindi. Shuningdek, ayrim so‘z tartiblari va ularning grammatik moslashuvga ta‘siri, inversiya holatlari, murakkab ega tarkibida kelgan asosiy ot va kesimning shaxs va sonda qanday moslashishini aniq ko‘rsatish uchun amaliy misollar orqali tushuntirildi.

Ikkinchi bosqichda, o‘zbek tilida keng tarqalgan gap konstruktsiyalari va ularning grammatik xususiyatlari tahlil qilindi. Har bir konstruktsiya uchun grammatik moslashuvni tushuntiruvchi izohlar tayyorlandi. Bu jarayonda “bir qancha talabalar” va “talabalar soni” kabi atamalar asosida grammatik qoidalar farqlari o‘rganildi va til o‘rganuvchilarga xos bo‘lgan xatolar aniqlab olindi. Maxsus olmoshlar bilan birga ega va kesim moslashuvi ham ko‘rib chiqildi.

Ushbu metodologiya yordamida o‘zbek tilida ega va kesimning grammatik moslashuviga oid qoida va istisnolarni aniq ko‘rsatib, talabalarning xato qilishni kamaytirishga qaratilgan bilimlar bazasi yaratildi.

Natijalar va Munozara

O‘zbek tilida ega va kesimning shaxs va sonda moslashuvi sintaktik barqarorlik va ifoda aniqligini ta‘minlashda asosiy o‘rinda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilining turli gap konstruktsiyalarida ega va kesim o‘rtasidagi grammatik moslashuv talab etiladi, ammo ba‘zi murakkab gaplarda (murakkab ega, inversiya, qo‘shma kesim) bu qoidalar o‘rganishga muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Quyidagi jadvalda moslashuv qoidalarga rioya qilmaslikdan kelib chiqadigan keng tarqalgan xatolar tasvirlab qo‘yilgan.

Xato turi	Tavsif	Uchratilgan yillar	O‘rganuvchilar
-----------	--------	--------------------	----------------

³ Rashidov, U. (2005). “Maxsus olmoshlar bilan ega-kesim moslashuvi”. Toshkent.

⁴ Nazarov, M. (2010). “Bog‘lovchilar yordamida gap tuzilishlari”. Buxoro.

⁵ Shirinboyeva, M. (2011). “O‘zbek tilida moslashuvning murakkab jihatlari”. Samarqand

⁶ Sobirov, A. (2001). “Grammatika qoidalari va ularning amaliy qo‘llanilishi”. Toshkent.

⁷ Sobirov, A. va Shirinboyeva, M. (2022). “Ega va kesim moslashuvi bo‘yicha qo‘llanma”. Nukus.

Ega va kesimning noto‘g‘ri moslashuvi	Shaxs va son moslashmagan holatlar	2020–2024	Talabalar va o‘qituvchilar
---------------------------------------	------------------------------------	-----------	----------------------------

Bu natijalar o‘zbek tili sintaksisini chuqur o‘rganishda ega va kesim o‘rtasidagi grammatik bog‘liqlikka e‘tiborni kuchaytirish kerskligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlandi: o‘rganilayotgan murakkab konstruksiyalarga oid nazariy bilim yetishmovchiligi mavjud. Quyidagi jadvalda tadqiqotdan olingan xulosalar asosida kelgusida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ilmiy va amaliy tadqiqot yo‘nalishlarini ko‘rsatib qo‘yilgan.

Tadqiqot turi	Maqsad	Tadqiqot doirasi	Xulosalar
Nazariy tadqiqot	Qoidalarini izchil tahlil qilish va aniqlashtirish	2021–2023	O‘rganuvchilarga izohlar berish
Amaliy tadqiqot	Amaliy misollar asosida xato tahlili	2022–2024 chiqish	Qo‘llanma ishlab

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ega va kesim o‘rtasidagi grammatik moslashuv bo‘yicha qo‘llanmalarni takomillashtirish o‘zbek tilini o‘rganuvchilar uchun katta yordam beradi. Ushbu tadqiqot, o‘zbek tili sintaksisida grammatik moslashuv qoidalarini chuqurroq tahlil qilish uchun nazariy asos yaratib, til o‘rganuvchilarning qo‘llanma va amaliyotni yaxshiroq tushunishlarini ta‘minlaydi. Mazkur tadqiqot, ayniqsa, 2020–2024 yillardagi ilmiy izlanishlarda aniqlangan bilim yetishmovchiligini bartaraf etish uchun kelgusi izlanishlarga yo‘l ochadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot doirasida o‘zbek tilida ega va kesimning gapda shaxs va sonda moslashuvi mavzusi chuqur o‘rganildi va tahlil qilib ko‘rib chiqildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, murakkab gap tuzilmalari shu jumladan, murakkab ega va qo‘shma kesimda moslashuv talablarini aniqlash va to‘g‘ri qo‘llash til o‘rganuvchilarga sezilarli qiyinchilik tug‘diradi. Tadqiqot davomida grammatik qoidalarining farqlari, maxsus olmoshlar va inversiya kabi o‘ziga xosliklar aniqlandi va talabalarning xatolarini kamaytirishga yordam beradigan amaliy va nazariy asoslar yaratildi.

Ega va kesim o‘rtasidagi moslashuvga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilinar ekan, mavjud bilim yetishmovchiligi qayd etildi. Bu boradagi qo‘llanmalarning yetarli darajada aniq va izchil izoh berilmagani ma‘lum bo‘ldi. Shuning uchun tadqiqot natijalari o‘zbek tili grammatikasini o‘rganayotganlar uchun qo‘shimcha ilmiy va amaliy qo‘llanma sifatida foydalanilishi mumkin. Olingan xulosalar yangi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib, o‘zbek tili sintaksisida ega va kesim moslashuviga oid qoidalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Keyingi tadqiqotlarda ushbu mavzuda yanada chuqur izlanish olib borish va grammatik qoidalarining keng qamrovli tahlilini amalga oshirishda, turli misollar orqali qo‘llanmani takomillashtirish tavsiya qilinadi.

References:

1. Sobirov, A. (2001). “O‘zbek tili grammatikasi bo‘yicha tadqiqotlar”. Toshkent.
2. Shodmonova, N. (2003). “Murakkab gaplar tuzilishi va moslashuv jarayoni”. Samarqand.
3. Rashidov, U. (2005). “Maxsus olmoshlar bilan ega-kesim moslashuvi”. Toshkent.
4. Nazarov, M. (2010). “Bog‘lovchilar yordamida gap tuzilishlari”. Buxoro.
5. Shirinboyeva, M. (2011). “O‘zbek tilida moslashuvning murakkab jihatlari”. Samarqand.
6. Sobirov, A. (2015). “Grammatika qoidalari va ularning amaliy qo‘llanilishi”. Toshkent.
7. Rashidov, U. (2018). “O‘zbek tilida ega va kesim moslashuvi”. Samarqand.
8. Azar, B. S. (1999). “English Grammar”. Pearson Edition.

9. Swan, M. (1996). "Practical English Usage". Second Edition, Oxford University Press.
10. Hopkins, D., & Cullen, P. (2007). "Grammar for IELTS". Cambridge University Press.
11. Tukhliyeva, G. N. (2011). "Practical English Grammar". "O'qituvchi" nashriyoti, Toshkent.
12. Sobirov, A., & Shirinboyeva, M. (2022). "Ega va kesim moslashuvi bo'yicha qo'llanma". Nukus.
13. Abduraimova, B. Yu., Rustamov, Z. H., & Tukhliyeva, G. N. (2011). "English Grammar for Advanced Learners". Toshkent.
14. Rashidov, U. (2020). "O'zbek tili grammatik tuzilmalari va ularga oid qo'llanmalar". Toshkent.
15. Shirinboyeva, M. (2023). "O'zbek tilida ega va kesim moslashuvi: nazariya va amaliyot". Samarqand.

